

“ ”

Lokalizatuta dauden epigrafeak leku batean biltzeko ahaleginik ez da egin

Juan Martin Elxepuru

Iragan udazkenekoa dugu liburua: *Euskarazko izenak erromatar garaiko aldare eta hilarrietan* (Nabarralde, 2024). Historiara jo du berriz Juan Martin Elxepuru idazle eta filologoak, eta argira ekarri euskarak epigrafian egina duen bidea, utzia duen aztarna, orain artean inork egin ez bezala.

 MIEL A. ELUSTONDO ZALDI ERO

Liburuari sarrera eginez diozunez, hutsune bat betetzeko asmoz burutu duzu lan hau.

Bai. Izan ere, erromatar garaiko euskal izenen gaia lehen lerroan egon da beti, euskararen historiaren arduratu direnen artean, gutxienez behintzat. Asko idatzi da horretaz, baina orain arte, nik dakidala, ez da argitaratu esku-liburu ganorazkorik, hau da, epigrafe ia guztiak transkribatuta eta argazkiak dituenik; bila daitezkeen neurrian, jakina. Liburu honetan, berriz, orain arte batzuek eta besteek esandakoaz aparte, epigrafeen testuingurua eta izen bakoitzaren balizko esanahia aztertzen saiatu naiz.

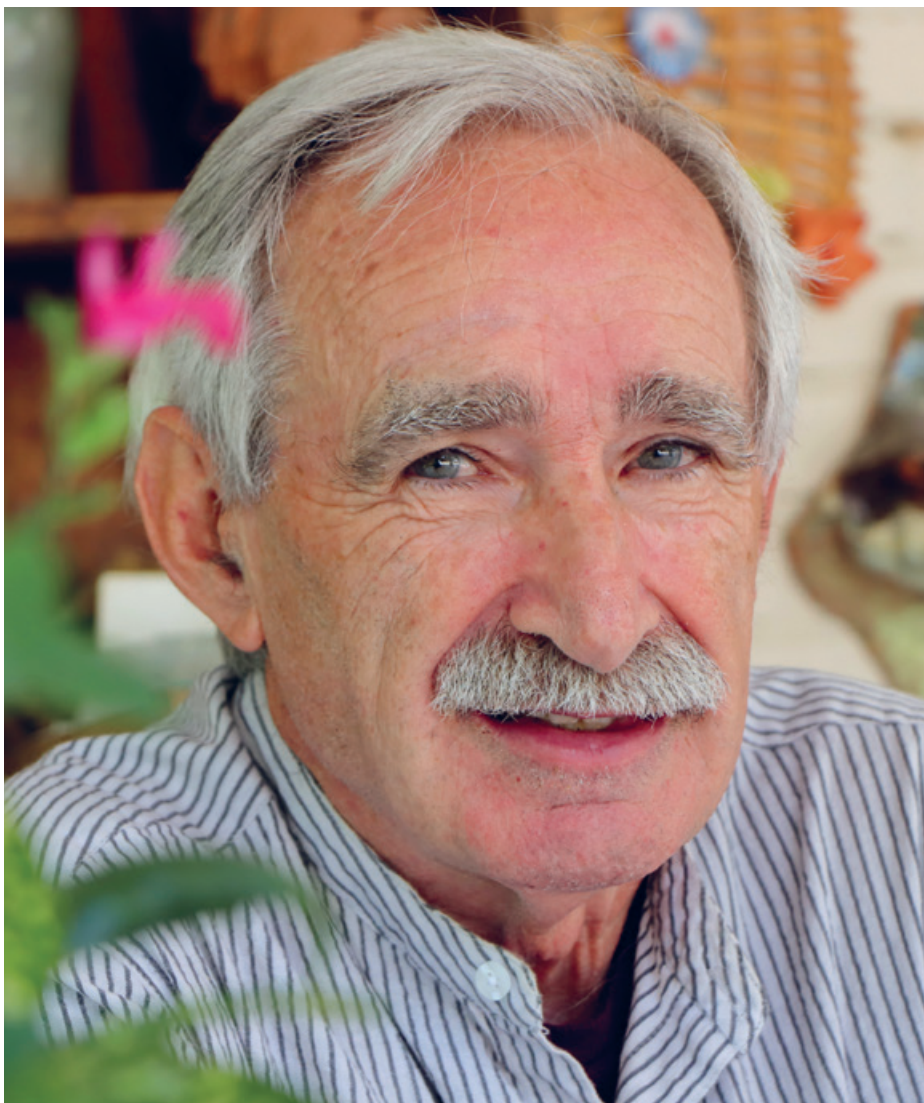
Epigrafiaren ari zara, material gogorretan egindako idazkunak aztertzen dituen zientziaren, alegia. Zer jakinarazten digu epigrafiak euskaldunoi?

Antzina, pergaminoan edo papiroan idazten zen gehienbat, baina material galkorrak izaki, orduko idatzi asko eta asko ez zaizkigu gure egunetara heldu. Material gogorretan grabatutakoak, berriz, iraun egiten du eta eskerrak horri informazio ugari jaso dugu antzinateaz. Euskararen kasuan idazle erromatar klasikoaren testuetatik baino askoz gehiago heldu zaigu epigrafia-tik, batez ere hilarri eta aldareetatik.

Eta horiek biltzera jo dut nik liburu honetan.

Askotariko epigrafeak ditugu, txanponak, miliarioak, oroitarriak, ostrakak... zuk, hala ere, oraintxe aipatu dituzunak ekarri dizkiguzu liburura, aldare eta hilarrietakoak. Zer dela-eta?

Ugariak direlako, askogatik. Eta bestelakoetan euskarazko izen oso gutxi agertzen delako. Hazparneko Harria, esaterako, bestelakoa da. *Novempopulania*-ren sorrera ospatzeko eraikitako harritzarrak ari naiz, inskripzio luze bat duena. Historia aldetik oso inportantea,

“Bitxia da Irulegiko eskuarena. Izugarrizko boom mediatikoa izan zen, eta orain inork ez du hartaz gogoratu nahi”.

baina euskarazko izenik ez duena. *Herascorritse* jartzen duen Atharratzeko aldareak, berriz, euskal dibinitate baten izena dakar, eta interpretatzeko bidea ematen du hizkuntza aldetik zein beste ikuspegi batzuetatik.

Seguramenez bezainbat zalantzaz ari gara idazkunen aurrean... Non ditugu epigrafeak zuzen-edo interpretatzeko zailtasunak?

Izen batzuk oso gardenak dira, *Andere, Astoilun, Belsco, Bihotz* edo *Sesenco* ikustean badakigu zeren aurrean gauden. Beste batzuekin zalantzak sortzen dira, handiak edo txikiak; *Aherbelste* jainkoa, ziur asko, egungo *Akerbeltz* da, eta *Erditse* jainkosa erditzera doazen emakumeen babeslea. Baina ziurtasun osoz ezin esan, hala ere. Bestalde,

hainbat izen agertzen da, ziurrenik euskarazkoak izango direnak, ez baitira izendegi latindar, iberiar edo zeltetan agertzen, baina zer esan nahi duten ez dakigu. Esaterako, zer dira *Acan, Ageio, Bambits, Toliandots, Xuban...* eta beste hainbat izen? Ez dakigu.

Zer du Joakin Gorrotxategi filologoak aztertutako Akitaniak, beste zenbait eskualdek ez duenik?

Akitania oso handia da, eta Akitaniako parte batean, Goi Garonan, agertu da epigrafe gehien. Zaila da jakitea zergatik Convenatarren lurretan, Lugdunum Convenarum –egun, Saint-Bertrand-de-Comminges–, hiriburuaren inguruan agertzen diren ia euskal epigrafe guztiak, eta zergatik Landetan, Biarnon edota Ipar Euskal Herrian agertzen diren hain gutxi.

“ ”

**Negargarria da
altxor [epigrafeak]
horiekiko dagoen,
dugun ardura
falta**

Euskarazko epigrafeen banaketa irregularraz ari zara, alegia. Zertan da banaketa hori? Non daude gorderik?

Liburuaren hasierako mapa batean azaldu dut banaketa irregular hori. Goi Garona eta ondoko Goi Aturri ibarretan 205 euskal epigrafe agertu dira, eta gai-nontzeko guztian –hau da, Girona, Landak, Biarno eta Ipar Euskal Herria–, bost besterik ez. Eta suposatzen da eskualde horiek ere euskaldunak zirela. Hegoalde osoan 60 bat dira, Burgos, Soria eta Aragoi barne hartuta. Non dauden gorderik? Inon ere ez. Batzuk *in situ* daude, elizetako edo etxe partikularretako hormetan edo iturrietan ezarrita. Esku partikularretan epigrafe gutxi ere ez! Banaka batzuk Euskal Herriko museoetan ikus daitezke, baina oso gutxi.

Liburuan kontatzen duzunez, haiek ikustera urrutiko museoetara joan, eta batere ez dagoela ohartu zara...

Hori ere gertatu zaigu, bai. 2024ko udan Akitaniako museoak bisitatu genituen argazkiak ateratzeko asmoz, eta emaitza penagarria izan zen. Luchongo Sacaze museoan 25 bat pieza egon behar zuten, Eduardo Orduñak 2014an emandako datuen arabera, baina... museo hori itxita dago 2017az geroztik. Pentsatzen dugu han jarraituko dutela. Okzitaniako Tolosan ez genuen bakar bat ere aurkitu, nahiz eta teoriarik hantxe mardokha bat eduki behar zituzten. Eta Saint-Bertrand, berriz, hogeitaz pieza egon behar zuten lekuan, bi bakarrik zeuzkaten. Negargarria da altxor horiekiko dagoen, dugun ardura falta.

Aspaldi ari dira ikerleak euskarazko epigrafeak lantzen, beren interpretazio bitxi eta guzti, esaten duzunez. Zein ditugu egile eta iturri fidagarrienak?

Gure lagun batek esaten du euskaldunak honi heldu ziotenerako, gaia oso zaharra zela. Bladé eta Dumège izan ziren XIX.

**Euskarazko izena
erromatar garaiko a
eta hilarrietan**

mendearen erdi aldera “izen bitxi batzuk” aurkitu zituztenak, baina oraindik ez zituzten euskararekin lotzen. Handik laster, XIX. mendearen bukaeran, Sacaze eta Luchaire okzitaniarrak izan ziren epigrafeetan euskara ikusten lehenak. Hegoaldeari dagokionez, hortxe dugu Fidel Fita katalana. Koldo Mitxelenak garrantzi handia eman zien epigrafeei, eta gure denboran Joakin Gorrotxategi da autoritate nagusia. *Euskararen Historia* liburuiko *Euskara antzinatean* kapitulua oso gomendagarria da. Aipatzea merezi duten beste batzuk, Koldo Larrañaga azkoitiarra, Eduardo Orduña aragoiarra, Eduardo Alfaro arkeologo soriarra, Eduardo Aznar ikerle fiteroarra, Luis Mari Zaldúa gipuzkoarra –honek, adibidez, bederatzi euskal dibinitateri buruzko liburua egin du–, eta beste hainbat. Gaiaz arduratu direnen zerrenda oso luzea da.

Zer dela-eta egin diozu tarte berezia Irulegiko eskuari? Zorioneko gara, ala ez?

Askok badakite Iruña-Veleia auzian murgilduta ibili naizela eta nabilela, eta erreta ez, kiskalita nagoela. Gure historiako testigantza inportanteak eta langile profesional jator batzuk zakarretara bota dira. Eta Irulegikoan ere gauza berdintsua gertatzen ari zela sumatzen nuen, arbitroa berdina delako bi kasue-

“ ”

Gure historiako testigantza inportanteak eta langile profesional jator batzuk zakarretara bota dira

tan. Aurkezpen egunean denak ziren *zorioneku*, baina handik urtebetera *Fontes-en* [*Fontes Linguae Vasconum*] bederatzi artikulua agertu ziren, aurrez esandakoa errotik aldatzen zutenak. Testua zaila da, onartu beharra dago, interpretazio desberdinak egon daitezke, eta ezer gutxi ulertzen dela esatea ere zilegi da, eta norbaitek zalantzan jartzen badu euskaraz dagoela, ba tira, esan dezala. Horra arte ondo. Baina ezin da egin tranparik irakurketan. Liburuan uste dut garbi frogatua geratzen dela *sorioneku* jartzen duela, hasieran irakurri zuten bezala, eta ez *sorioneku*, handik urtebetera aho batez aldarrikatu zuten bezala. Eta ez dira “irakurketa-akats” bakarrak. Gaiari buruzko *status questionis* moduko bat

egin nahi izan dut. Bitxia da Irulegiko eskuarena. Izugarrizko boom mediatikoa izan zen, eta orain inork ez du hartaz gogoratu nahi.

“Oso narrasak izan gara gure ondarearekin, eta arlo honetan [epigrafia] are narrasagoak”, idatzi duzunez. Horretarainokoa dugu zabarkeria?

Pieze asko galduta dago. Antzinako argazki edo transkripzioen bat, agian, gorde da, baina piezaren arrastorik ez. Beste asko, esan dut, partikularren eskuetan daude. Baina lokalizatuta dauden epigrafeak museo edo leku batean biltzeko inolako ahaleginik ez da egin, ezta probintzia mailan ere. Euroeskualdea aldarrikatzeko elkartzen dira gure politikari eta kultur gile gorenak, baina sakabanatuta dauden piezak museo batean biltzea eta “balioan jartzea” ez zaie burutik pasatu ere egiten. Eta hara non Soriak erakusten digun bidea: Eduardo Alfaro urte honen bukaeran museo dotore bat inauguratzekotan da Santa Cruz de Yanguasen (Soria, Espainia), Tierras Altas eskualdean agertutako estelekin. Europatik lortu duen diru-laguntza baliatuko du horretarako. Museo horretan, besteak beste, euskarazko izenak dituzten dozena bat hilarri egongo dira. Eta piezen artean bada bat euskarazko esaldi osoa duena.

“ ”

**Gaurko gizartea gero
eta akritikoagoa eta
ezjakinagoa da, eta
telebistan edo sare
sozialetan agertzen denari
begira dago ia soilik**

Han eta hemen barreiatuta dagoen materiala biltzea izan duzu asmoa, gorago esan dugunez. Haatik, sailkapenak egiten, izenen esanahia ere argitzen saiatu zara... jakinik irrist ere egingo zenuela. Zer diozu horretaz? Euskararekin edo orduko Euskal Herriarekin zerikusia duen guztia biltzen saiatu naiz. 350 bat lekukotza daude liburuan. Extremaduran eta Sardinian agertutako epigrafeak ere badatoz. Eta baita erromatarren legioetan ibilitako euskal kohorteei buruzkoak ere: Cohors Vasconum, Cohors Vardulorum, Cohors Aquitanorum... Hori egin eta gero, izen zerrendak, abere eta zuhaitz jainkotuak, panteoi erromatarretako euskal interpretazioak eta abar jorratzen saiatu naiz. Eta, azkenik, hiztegia paratu dut: izenen esanahia, etimologia bilatzen ahalegin du naiz, jakinda behin baino gehiagotan irrist egingo nuela. Ahalegintzen naiz nire ziurtasunak, zalantzak eta ezinak non dauden jakinarazten.

**Euskararen mugen barruan
agertutako latinezko epigrafiatik ez da
segitzen orduko jendea erromatarra
zela... Euskaradunak zirela
defenditzen duzu, oker ez banaiz.**

Bai. Beste lurralde batzuetan ere berdina gertatzen zen. Erromatar berbak Erromakoa esan nahi du, eta argi dago II. edo III. mendeetan Erroman edo Italian jaioko oso gutxi izango zirela. Inbaditzaileekin etorritako soldaduek eta kolonoek bost edo sei belaunaldi zeramatzen zuten, bertakotuta egongo ziren eta gehienek bertako hizkuntza egingo zuten, hau da, euskara; zer esanik ez, betidaniko biztanleria autoktonoak. Hau ez da nire uztakoa, hau ikerle guztiek esaten dute. Baina bada datu bat ahaztu ezin duguna: Europa mendebaldeko hizkuntza guztiak galdu ziren latinaren eraginez, euskara izan ezik. Eta kontuan hartu behar dugu,

hala ere, iberiarrek, zeltek eta etruskoek-eta, hiztun gehiago eta gizarte ustez arreratuagoa zituztela.

Beste gai bat, oso zeurea, liburu honetara ekarri duzuna: Iruña-Veleia. Zertan da auzia, zertan behar luke?

Oso bazterretik ukitzen dut gaia liburu honetan. Horretaz badituzte bi liburu idatziak, eta blog bat. Nik uste mende honetan euskal kulturen gertatu den eskandalu handiena dela Iruña-Veleiakoa. Aurkikuntza zoragarri batzuk faltsutatzat jo eta profesional jator batzuk deabrutu eta kondenatu dituzte. Eta neurri handi batean, euskara agertzen delako grafito batzuetan, eta gauzatxo batzuk ez datozelako bat zenbaitek orduko euskarari buruz duten ustearekin. Euskalduntze berantiarraren gaiak ere izan du bere pisua. Unibertsitateko filologo batzuek eraman dute batuta, baina langintza horretan alderdi politiko guztien eta gure elite kulturalaren babesak izan dute. Euskaltzainak, unibertsitate-irakasleak, kazetariak, idazleak... batzuek modu aktiboan eta beste batzuek beren isiltasunaz. Eta aztarnategia izorratzen ari dira hondeamakinaz. Salaketak jarri ditugu, baina alferrik. Honen aurrean ere jende handia mutu. Badakit hau esanda ez dudala lagun berririk egingo (barrez), baina nik horrela ikusten dut.

Oihartzun handirik ez du izan zure liburuak. Zer gogoeta eragiten dizu horrek? Narraskerian segitzen ote dugu? Argialetxe “ez komertzial”-ak ateratzek ikusterik ba ote du?

Argialetxea “ez komertziala” izateak ez du eraginik izan, nire ustez. Elkarriketa haxe izango da prentsa idatziak liburuaz ematen duen lehen berria, lehen aipamena, eta haxe ere ez saiatu barik (barrez). Eta badira sei hilabete liburuak argitaratu zela. Nik ez dakit narraskeria den, edo egileak zenbait erredakziotan duen ospe txarra, edo horrelako gaiak ez zaizkion inori interesatzen, edo denetik pixkat. Zenbat euskal filologo irten da gure unibertsitateetatik azken berrogei urtean? Zientoka, edo milaka, agian. Pentsa, filologoei ez bazaizkie horrelakoak interesatzen... Dena dela, nik uste hau gaitz handiago baten sintoma dela. Gaurko gizartea gero eta akritikoagoa eta ezjakinagoa da, eta telebistan edo sare sozialetan agertzen denari begira dago ia soilik. Gu eta gu bezalakoak “frikia” gara. Garai batean, hemengo jende gehienak ez zuen bertsio ofizialik sinesten. Orain, berriaz, egia ofizialak onartzen ez badituzu negazionista eta konspiranoikoa zara! ●

BIDEA

“Lan hau nik aurretik eginda-koekin lotuta dago. Bada kone-xioa. Beti gustatu izan zait histo-ria, eta zer esanik ez euskararen historia. Iruña-Veleiako grafi-toak eta liburu honetako euskal epigrafeak garai berekoak dira gutxi gorabehera. Euskarazko grafitoei buruz liburua argitara-tu nuen lehenik (*Iruña-Veleiako euskarazko grafitoak*, Arabera, 2009), eta auzi orokorrari buruz beste bat hurrena (*¿Qué esta pa-sando con Iruña-Veleia?* Pamiela, 2018). Honetan murgilduta nenbilela, paleosardoari buruz-ko ikerketan ziharduen Blasco Ferrer filologo katalanarekin konektatu nuen, eta *Euskararen aztarnak Sardinian?* (Pamiela, 2017) liburua argitaratu. Hari berari tiratuz, *Euskararen ustez-ko kidetasunak Italian eta Korsi-kan* (Pamiela, 2021). Ekainean, berriaz, hurrengo liburua argita-ratuko dit Elkar argialetxeak: *Euskararen mende magikoak* (V-IX K.o.). Neurri batean honen ja-rraipena da. Baina horiekikoak gerorako utziko ditugu”.